

fické sféry společenské skutečnosti a z rozpracovávání všech aspektů tohoto nejobecnějšího teoretického východiska. Teoretickým a metodologickým podchycením problematiky jednotlivých oblastí společenského života se vytvářejí předpoklady pro konkrétní sociologické výzkumy.

Podle A. D. Šeršunova (*Historický materialismus jako obecná sociologická teorie*) je možné považovat vědecký komunismus za speciální sociologickou vědu, která zkoumá zákony fungování a vývoje komunistické formace jako celostního systému, tj. dílčí sociologické zákony. Tato formulace zřejmě nevycází z obsahu obecné a speciální sociologické teorie, ale opírá se o vývojové hledisko.

E. Ch. Stépanjan v příspěvku *Metodologický význam historického materialismu* vychází při zkoumání otázek vztahu mezi speciálními sociologickými teoriemi a ostatními společenskými vědami z obdobného stanoviska jako P. A. Račkov. Předkládá jinou variantu schématu struktury sociologie, která zahrnuje rozpracovávání speciálních sociologických teorií v rámci historického materialismu; rozšíření okruhu jevů a problémů zkoumaných tradičními vědami; ustavení nových odvětví společenských věd; komplexní sociální výzkum konkrétních jevů a problémů. Toto složitě schéma by zřejmě problematiku jednotlivých speciálních sociologických teorií nesjednotilo, ale spíše by ji roztříštilo.

L. I. Goldin ve stati *Sociologie a praxe* ukazuje na to, že široce realizované empirické výzkumy dosud plně neuspokojují potřeby praxe a bude třeba je všestranně dále podněcovat a zvědčovat. *Potřeby řízení společenských procesů* a úlohu sociologie analyzuje ve svém příspěvku M. J. Kovalzon. Aplikaci některých obecnějších teoretických premis se zabývají dva příspěvky z oblasti speciálních sociologických disciplín (N. V. Kudrjavcev, *Sociologická analýza právních jevů*; I. N. Jablov, *Sociologické zkoumání náboženství a religiozity*).

V závěru knihy D. M. Ugrinovič stručně shrnuje výsledky diskuse. Konstatuje principiální shodu v základních otázkách, avšak lituje, že diskuse byla ochuzena o vystoupení, ve kterých by se více uplatnily podstatné odchylné názory. Dále se vyjadřuje k některým námětům, které vyplynuly z diskuse, a znovu osvětluje stěžejní momenty svého přístupu k problematice.

*

Tuto rozsahem nevelkou, ale významnou marxistickou sociologickou publikaci, jejíž hlavní myšlenky byly v recenzi jen stručně naznačeny, je třeba přivítat. Autoři se důsledně opírají o závěry klasiků marxismu-leninismu. Celková koncepce sborníku vystihuje teoretickou i praktickou funkci sociologie. Zdá se, že tato charakteristika struktur marxistické sociologické teorie se značně přiblížila k vyjádření dialektiky vztahů mezi jejími jednotlivými komponentami, tj. mezi historickým materialismem jako obecnou sociologickou teorií, speciálními sociologickými teoriemi a také konkrétními sociologickými výzkumy, a že bude zřejmě nosnou variantou a pod-

kladem dalšího teoretického úsilí. Problémy, které zde byly prozatím pouze nastíněny, budou v sovětské sociologii, která se všestranně rozvíjí, patrně podrobněji rozváděny, jednotlivé pojmy zpřesňovány a některé terminologické nedůslednosti postupně odstraňovány.

Je třeba klást důraz na vědecké řešení řady teoretických otázek souvisejících s metodologií a metodikou, jimiž musí být podloženy empirické výzkumy. Úloha dialektického a historického materialismu v budování marxistické sociologické teorie je evidentní a nepopíratelná. Diskuse k problematice její struktury nekončí. V sovětské, polské i v naší odborné literatuře lze prokázat existenci řady koncepcí odlišných od závěrů recenzovaného sborníku. Názorová krystalizace pravděpodobně bude ještě pokračovat a vyústí zřejmě ve sjednocení teoretických východisek. Nad podněty plynoucími ze sovětské diskuse o sociologii se jistě zamyslí všichni pracovníci i studenti tohoto oboru i ostatních společenských věd. Problematika přesahuje rámec sociologie, a proto by měl být obsah recenzované práce zpřístupněn nejširší veřejnosti.

Jana Puršová

V. G. Něstěrov, *Trud i moral v sovětskom obščestve*

Mysl, Moskva 1969, 187 s.

Téma práce, pracovní morálky a jejich specifika v socialistické společnosti je v sovětské odborné literatuře jedno z nejčastějších a jeho zpracování má různou podobu — od přehledu získaných empirických dat až po filosoficky zaměřená díla. Někde uprostřed mezi těmito póly je recenzovaná práce, jejíž autor si vytkl za cíl především postihnout zvláštnosti obecných morálních zásad vztahujících se k práci, a to v konkrétní historické skutečnosti Sovětského svazu.

Problém vzájemného vztahu práce a morálky je v centru pozornosti širokého okruhu vědců různých oborů, spojených ovšem společným východiskem: pracovní činnost má rozhodující úlohu, nejen pokud jde o změnu přírody, ale také pokud jde o změnu člověka a forem jeho společenských vztahů. Autor klade důraz na zkoumání mechanismu objektivního vlivu socialistické práce, kterou chápe jako svébytnou školu života, formující morálku lidí.

První kapitola vymezuje práci v socialistické společnosti především jako protikladnou vůči práci v kapitalistickém zřízení, tedy jako činnost osvobozenou od jakéhokoli vykořisťování a diskriminace, s kvalitativně odlišnou organizací, plánovitým plánováním, tvůrčí soustředěností a uvědomělou disciplínou. Při vysvětlení samotného pojmu práce vychází autor z Marxova pojetí. Charakter práce je dán jednak obsahem (co člověk dělá) a způsobem (jak to dělá, jakými nástroji), jednak společenskou formou vztahující se k určité konkrétní historické a sociální situaci. Socialistický charakter práce se svými typickými rysy svobody, harmonického prolnutí individuálních a společenských zájmů, které jsou zajištěny společenským vlastnictvím výro-

ních prostředků, má nové morální ocenění. Pracovní vztahy jsou vztahy soudružství a vzájemné pomoci, hluboký zájem je spojen nejen s vlastní prací, ale i s růstem produktivity práce celé společnosti. Své závěry dokazuje V. G. Něstěrov výsledky ankety, která zahrnuje 2665 pracujících do 30 let. Většina respondentů kladla na první místo společenský význam práce, který teprve spojovala s výdělkem. Samotný výdělek bez společenského užítu nebyl uváděn jako rozhodující. Přesto nelze považovat formování nové pracovní morálky za samočinný, hladký proces. Naopak, konečného cíle se dosahuje překonáváním rozporů. Výše charakterizované morální hodnocení práce je hodnocením oficiálním, ale nemusí ve stejné míře odrážet pocity jednotlivců, u kterých je výchova k novému vztahu k práci narušována nedostatky v řízení a špatnou organizací práce.

Socialistický vztah k práci není formován pouze širšími společenskými podmínkami, ale konkrétními rysy určitého závodu, povolání, úkolu. 600 respondentů z průmyslových závodů v Gorkém odpovídalo na otázku, zda je zajímavá práce, kterou vykonávají. Kladnou odpověď dalo 98 % pracovníků na automatické lince, u mechanizované práce to bylo 69 %, u ručního obrábění 44 %. Správné chápání společenského významu vykonávané práce vzrostlo tím, že volba povolání se stala volnější, nezávisí na finančních prostředcích, ale je volbou míry společenského závazku, ve kterém by se maximálně uplatnily schopnosti. Podle průzkumu dávají dotazovaní přednost tvůrčímu charakteru práce (45 %) a jejímu významu pro národní hospodářství (25 %); vysoký výdělek je zastoupen jen minimálně (2 %). Vyšší prestiž mají povolání předpokládající vyšší vzdělání. Mezi skupinami profesí vyžadujících vyšší kvalifikaci byli nejvýše oceněni pracovníci v dopravě a spojích, zejména v oblasti služeb. Z dělnických oborů dosahuje nejvyšší prestiže práce v chemickém průmyslu, nejnižší v lesním hospodářství. V podstatě to jsou výsledky obdobné těm, které byly zjištěny při výzkumech u nás, v Polsku i v západních zemích. V současné

fázi technického rozvoje však existují také práce nazvané autorem „těžké, nezajímavé, ale nutné“. Jsou nejméně oblíbeny a nábor pracovních sil je zde nutno podporovat záměrnou propagací jejich významu, apelem na novou morálku i hmotnou zainteresovaností. Velký zájem o inženýrsko-technické obory je podle některých sovětských autorů projevem odideologizování, politické indiferentnosti části mládeže. Něstěrov tyto názory odmítá a skutečný důvod zájmu spatřuje v přitažlivosti tvořivé práce a ve vysokém společenském užítu těchto povolání. Profesionální diferenciace nepovažuje za sociální diferenciaci ve vlastním slova smyslu, protože není podložena rozdílymi vlastnického vztahu k výrobním prostředkům.

Druhá kapitola řeší problematiku vztahu morálky a socialistické organizace práce. Významné místo tu má kolektivismus, odvozený ze socialistických výrobních vztahů. Léta práce v kolektivu jsou léty výchovy k solidaritě, uvědomělosti, pocitu zodpovědnosti za společné dílo. Disciplína v plnění pracovních úkolů se však nevytváří automaticky. Proto se v Sovětském svazu věnuje značná pozornost výzkumům absencí a fluktuace, které disciplínu narušují. Zajímavé zjištění v tomto směru přineslo šetření 957 pracovníků ze závodů v Gorkém, kteří se v roce 1966 provinili proti pracovní kázní. Nejčastěji šlo o svévolnou absenci (73,9 %), dále podnapilost (34,6 %), prostoj z viny pracovníka (16 %), opuštění pracovní směny (7,7 %). Podstatnou část sledovaných osob tvořili zkušení pracovníci, zaměstní déle než 10 let a s vysokým stupněm kvalifikačního zařazení (37 % III. a 42 % IV. nebo vyšší kvalifikační třídy). Věkové kategorie byly následující: do 25 let: 8,1 %; 26–30 let: 22,3 %; 31–40 let: 43,2 %; starší: 26,4 %. Další výzkumy potvrdily hlavní zjištěné skutečnosti a specifikovaly poměrně nízkou úroveň obecného vzdělání a kulturních nároků provinilců, jak ukazuje tabulka 1.

Zkoumán byl také subjektivní názor pracovníků — disciplinovaných i těch, kteří pracovní kázeň narušují — na opatření posilující disciplínu (co považují za nejúčinnější).

Tabulka 1

	Závod A	Závod B	Celkem
<i>Vzdělání</i>			
— do 7. třídy	72,8	64,0	65,0
— 8 tříd a více	27,8	36,0	35,0
<i>Účast na veřejné práci</i>			
— trvalá funkce	—	—	—
— občasné úkoly	4,5	0,4	1,0
— neúčastní se	95,5	99,6	99,0
<i>Účast na amatérské umělecké činnosti</i>	—	2,7	2,4
<i>Pravidelně čtou noviny a časopisy</i>	40,0	21,0	24,0
<i>Sportují</i>	2,3	1,5	1,7

Tabulka 2

Formy	Závod A		Závod B	
	ukáznění	neukáznění	ukáznění	neukáznění
Odsouzení na schůzi pracujících	11,2	18,3	15,0	12,5
Předání soudružskému soudu	14,6	11,1	10,5	10,7
Kritika na nástěnce, v závodním rozhlasu	7,3	7,0	7,5	14,0
Rozhovor s vedoucím	11,2	21,5	11,0	20,8
Administrativní postih	4,6	5,6	4,0	9,0
Odnětí prémie	14,6	15,5	13,2	6,1
Snížení dovolené	7,0	2,8	7,2	8,0
Odnětí rekreačního poukazu	6,0	8,4	5,0	7,2
Převedení na méně placenou práci	14,6	5,6	19,0	8,1

Maximální efektivnost rozhovoru s vedoucím, jak ji tabulka 2 ukazuje, je podle V. G. Něstěrova důkazem rostoucího vlivu stimulů morálních proti materiálním, což je pro socialistickou organizaci práce charakteristické.

Třetí kapitola knihy je věnována jevu, kterému se v SSSR přikládá velký význam — pracovnímu soutěžení a jeho morálně výchovné funkci. Současná etapa má podobu soutěže za komunistický vztah k práci. Při ní se mají rozvíjet a upevňovat morální rysy, které se už zformovaly na základě osvobození práce. Představu o obsahu hesla *Komunistický život* zkoumali v Institutu veřejného mínění *Komsomolské Pravdy* B. A. Grušin a V. V. Citin. Respondenti byli ze tří skupin: I. jednotlivci, kteří se nezúčastní soutěže (834); II. kolektivy soutěžící o titul brigáda komunistické práce (461); III. kolektivy komunistické práce, které získaly titul (367) a) v letech 1958—1959, b) v letech 1960—1961.

Na otázku: „Co pro vás znamená komunistický život?“ odpověděli v % uvedených v tab. 3.

Podle autorů odrážejí výsledky typické obecné představy, vytvořené především na základě zkušeností z pracovního procesu. Obsah pojmu komunistická práce byl určován nepřesněji — jako vysoká technická úroveň, činnost vyžadující vyšší vzdělání, tvůrčí spojení s vědou atd. Naproti tomu při konkretizaci zásad vyšší morálky se respondenti uchýlili často buď ke zcela elementárním etickým normám (neopíjet se apod.), nebo k všeobecným prohlášením (upevnit družbu, žít podle zásady jeden za všechny, všichni za jednoho a jiné). Ukázalo se, že v praxi zbyla z hesla „Nové, vyšší formy práce + vyšší morálka +

+ nové, vyšší formy života“, které stálo v záhlaví hnutí brigád komunistické práce, jenom jeho první část. Podobnou zkušenost získali výzkumníci i v našich podmínkách, při výzkumech brigád socialistické práce. Tím je ochuzena morální funkce pracovní soutěže, protože teprve komplex všech stránek působí optimálně ve výchově ke komunistickému vztahu k práci.

Etickou stránku má také stírání existujících rozdílů mezi fyzickou a duševní prací, jak dovozuje Něstěrov v další kapitole. Samozřejmě, že existují ještě práce nudné, únavné, fyzicky namáhavé. Jejich negativní rysy jsou však alespoň částečně paralyzovány vědomím nutnosti, potřebnosti vykonání, vědomím soudůlnosti s celkovou společenskou výrobou. U mladých lidí se však účta a vážnost k fyzické práci musí systematicky pěstovat v rodině, škole, literatuře i filmu. Neznalost konkurence a fakt, že neexistují obavy z nezaměstnanosti, vede část mládeže k tomu, že prosazuje svá práva dříve, než projeví ochotu přijmout povinnosti odpovídající jejímu postavení. Odstraňování namáhavosti práce, intelektualizace fyzických zaměstnání probíhá pod vlivem vědeckotechnické revoluce zcela zřetelně. Hlavními momenty tohoto procesu jsou:

- rušení některých povolání spojených s těžkou fyzickou prací,
- omezování povolání s nízkou produktivitou práce,
- kvalitativní změna obsahu některých dalších povolání,
- vznik nových povolání, zejména ve spojitosti s kybernetikou.

Tabulka 3

	Změna vztahů mezi lidmi	Růst kultury	Zdokonalení způsobu života	Posílení společenské činnosti
I.	51,4	24,3	14,2	0,8
II.	56,4	18,4	17,7	1,08
III. (celkem)	73,2	66,2	24,0	28,3
Průmysl	72,8	66,0	25,1	26,6
Kolchozní sektor	80,0	60,0	8,0	52,0
Kolektivy a)	79,6	65,4	19,8	31,4
Kolektivy b)	66,4	67,0	28,4	25,0

Technický pokrok nemusí být přitom spojován s krizí morálních hodnot, tedy s nebezpečím, na které často upozorňují západní sociologové. Pracovní proces probíhá v širších společenských souvislostech a na jejich charakteru záleží, jakým směrem se morální normy budou rozvíjet. Při výstavbě komunistické společnosti nehrozí nekvalifikovaným pracovníkům nezaměstnanost, ale mají podmínky ke zvýšení kvalifikace v zájmu společnosti i svém vlastním. Intelektualizace fyzické práce se stává morální potřebou.

Poslední kapitola má název *Práce a štěstí* a autor se v ní zamýšlí nad úlohou práce v tomto specificky lidském pocitu. Štěstí má pro něho své konkrétní historické a sociální rysy. Má-li práce přinášet pocity naplnění, spokojenosti, má-li být skutečnou „hrou fyzických a intelektuálních sil člověka“, jak o tom hovoří Marx, pak nesmí být spojena s vykořisťováním. Štěstí sovětského člověka je žít a pracovat pro blaho společnosti. Společnost má ovšem povinnost zvyšovat přitažlivost práce,

zbavovat ji namáhavosti a únavnosti. Svobodná práce, realizovaná ve společnosti budující komunismus, neodstraňuje najednou a automaticky přežitky minulosti, ale má předpoklady k jejich překonání a k rozvinutí pracovní morálky na kvalitativně novém stupni.

Kniha V. G. Něstěrova představuje typický směr v sovětské sociologii, zabývající se otázkami práce a pracovní morálky. Na rozdíl od prací jiných autorů, například u nás známých A. G. Zdravomyslova a V. A. Jadova¹, kteří více pracují s konkrétními fakty, je recenzované dílo orientováno spíše na obecnou problematiku vztahu práce a morálky. Pro československou situaci je řada zachycených rysů pracovní kázně a vztahu k práci spíše perspektivou než současnou realitou. Přesto je srovnání výsledků podobných výzkumů v ČSSR a z nich vyplývajících závěrů s fakty obsaženými v díle *Práce a morálka* nejen zajímavé, ale i poučné.

Jitka Havlová

¹ A. G. Zdravomyslov, V. A. Jadov, V. P. Rožin, *Человек и его работа*, Москва 1967.